
Işık, Z. (2019) Özbek Şairi Mevlâna Habibiy'nin "Divan" Adlı Eserinde Bulunan Gazeller Üzerine Tematik Bir Değerlendirme, *Uluslararası Folklor Akademi Dergisi*. Cilt:2, Sayı:2, 238-271

Makale Bilgisi / Article Info

Geliş / Recieved: 14.05.2019

Kabul / Accepted: 08.08.2019

Araştırma Makalesi/Research Article

ÖZBEK ŞAİRİ MEVLÂNA HABİBİY'NİN "DİVAN" ADLI ESERİNDE BULUNAN GAZELLER ÜZERİNE TEMATİK BİR DEĞERLENDİRME

Zehra Işık*

Öz

Yüzyıllar boyunca, kuşaktan kuşağa aktarılan kalıplaşmış ifadeler, atasözleri, deyimler, kültürel unsurlar vb. kullanım alanlarına göre sözcükler iletişim kurulurken yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bu bakımdan tematik çalışmalar kültürel unsurları ve söz varlıklarını koruma ve sonraki dönemlere aktarma açısından önemli bir yere sahiptir. Günlük hayatta kullanılan sözcükler şiir diline girdiğinde bağlama göre değerlendirilir ve böylece daha derin anlamlar kazanır. Burada şairin dili kullanma becerisi ve sahip olduğu sözcük dağarcığı önemli bir husustur. Nitel bir özelliğe sahip olan bu çalışmada, Mevlâna Habibiy'nin kaleme aldığı 291 gazelde işlediği temalarla ilgili birtakım bilgiler verilmesi amaçlanmıştır. Şiirlerde tarihi olaylardan tarıma, tanınmış kişilerden beslenmeye, toplumsal kavramlardan tabiatla ilgili hemen her konuda tespitite bulunmak mümkündür. Gerek söz varlığı gerek tematik zenginliği açısından eser oldukça eser dönemin belirleyici eserlerinden biri olmuştur. 19. yüzyıl sonunda kaleme alınmış olan bu eser, özde Özbeklerin sosyal hayatlarıyla ilgili bilgiler verirken genelde Türkî milletlerin ortak unsurlarının devam ettiğini vurgulamıştır. Bu bakımdan eser Türk Dünyasında önemli bir yere sahiptir.

Anahtar Kelimeler: divan, gazel, Mevlâna Habibiy, Özbek edebiyatı, tema.

* Bu makale, Özbek Şairi Habîbîy ve Dîvânı (Metin – Aktarma – Tematik İndeks) (Işık, 2018) adlı yayımlanmamış yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Doktora Programı, zehraisik@hacettepe.edu.tr

A THEMATIC EVALUATION OF THE GHAZALS IN HIS WORK'S
NAMED "DIVAN" OF UZBEK POET MEVLÂNA HABIBIY'S

Abstract

For centuries, stereotyped expressions, proverbs, idioms, cultural elements, etc. while transferred from generation to generation, words are used extensively when communicating according to their usage areas. In this respect, thematic studies have an important place in terms of preserving cultural elements and word assets and transferring them to later periods. The words used in everyday life are evaluated according to the context when they enter the poetry language and thus gain deeper meanings. Here, the ability to use the language of the poet and vocabulary is an important issue. In this study, it is aimed to give some information about the themes that Mevlâna Habibiy has written in the 291 ghazals. In poetries, it is possible to find out about historical events, agriculture, nutrition from well-known people, social concepts and everything related to nature. Both in terms of the existence of words and thematic richness, the work has become one of the defining works of the period. This work, which was written at the end of the nineteenth century, emphasized that the common elements of Turkic nations continued while giving information about the social lives of Uzbek people in particular. In this respect, the work has an important place in the Turkish world.

Key Words: *devan, ghazal, Mevlâna Habibiy, thema, Uzbek literature.*

Giriş

Cümleleri oluşturan her sözcük, kendi başına bir anlam dünyasına sahiptir. Bu anlam dünyasında, şairin içinde bulunduğu toplumun izleri yer almaktadır. Bir toplumda var olan inanışlar ve şairin o toplumdaki izlenimleri şiir dünyasını zenginleştirir. O toplumun anlam dünyasına katkıda bulunur. Bu bağlamda tabiatta bulunan bitki ve hayvanlar da şiirin zaman zaman bir parçası olmaktadır.

Çağdaş dilbilimciler sözcüklerinden anlamlarından çok onların işlevleriyle ilgilenmektedir. Sözcükleri tek başına anlamlarıyla ele almak yerine onların kullanım alanlarına yönelmişlerdir. Burada sözcüklerin kavram alanlarını sağlam bir şekilde değerlendirmek gerekir. Çünkü klasik bir anlama sahip bir sözcük, metin içindeki kullanımına göre çok farklı bir anlam kazanabilir. Bu sebeple dilbilimciler sözcüklerin anlamlarından ziyade onların kullanımlarına dikkat çekmişlerdir.¹

“Bir dil birimini çevreleyen, ondan önce veya sonra gelen, birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim veya birimler bütünü, kontekst.” anlamlarına gelen *bağlam* sözcüğü şiirde önemli bir unsurdur. Bu konuda birçok araştırmacı farklı ifadelerde bulunmuştur. Bunlardan birisi de Doğan Aksan’a aittir ve Aksan bu konuda şunları söylemektedir: “*Şiir dilinde anlatılmak istenen imgeleri, duygu ve düşünceleri tam olarak yansıtan dil öğelerini bulmak ve kullanmak, şiirin anlatım ve anlam yönünü güçlendirir. Bu gücü yakalamak için şiiri oluşturan öğeler arasında birtakım bağlantılar, birleştirmeler, türetmeler, ayırıcılar ve sapmalar kullanılmalıdır.*”²

Bir sözcüğün ilk akla gelen anlamı temel anlamıdır. Temel anlam, sözcüğün dış dünyaya ilettiği ilk anlamdır. Ardından çeşitli sözcüklerle bir araya gelerek yeni anlamlar kazanmaktadır. Burada devreye bağlam unsuru girmektedir. Bağlamdan hareketle sözcüğün en son anlamını da ilk anlamla birlikte verebilmek mümkündür. Zamanla yeni anlamlar kazanarak sözcüğün kavram alanı genişlemektedir. Ardından devreye ad aktarması dediğimiz olay girmektedir. Sözcüğün gerçek anlamıyla verilmek istenen anlamı arasında

¹ Guiard, P. (1999). *Anlambilim* (3. bs.). (B. Vardar, çev.). İstanbul: Multilingual Yayınları. s.s. 106-107.

² Aksan, D. (2006). *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*. Ankara: Engin Yayınları.

köprü görevi kuran bir tekniktir. Burada amaç, okuyucunun daha derin düşünerek şairin ne anlatmak istediğini yorumlamasıdır. Aktarmalar, anlamı kuvvetlendirmek için kullanılan bir yöntemdir. Ad aktarmaları okuyucunun ilgisine göre yorumlanan bir tekniktir. Duygu değeri ise, okuyucuda beliren duyguların çağrışımlarıdır. (Aksan, 200, s. 194)

Şiir dili, diğer tüm edebî dillerin üstünde ve yoğun anlama sahip bir dildir. Gündelik dilden çok uzakta olan bu dil, fonetik ve semantik düzeyde konuşma dilinden çok ayrılır. Bir düzyazıya anlam yazarı tarafından yüklenirken, şiirde anlamı okuyucu belirler. Şiir kendi anlam dünyasını oluşturur. Şair şiir yazarken kelimeleri çok iyi kurgulamalıdır çünkü okuyucuya vereceği mesaj burada çok önemlidir. Seçtiği sözcükler kadar tema da çok önemlidir. Bütün bunlardan hareketle şiirin derin yapısında bir bağlamın oluşması gerekmektedir. Şiir, gündelik hayatta okunan diğer metinlere göre daha farklıdır ve bu farklılık ortaya bir çokanlamlılık çıkarmıştır. Şiirsel metnin çokanlamlılığı okuyucunun onu nasıl anladığından hareketle ortaya çıkmıştır.

İnsanlar her zaman hislerini ifade etmek için sözcüklere başvurmuştur. Bu hisleri ifade etmede en etkili araç şüphesiz şiirdir. Şiir gerek mecazlı söyleyişlerle gerek sanatlarla birlikte yoğun anlamları okuyuculara aktarmıştır. Şair de düşüncelerini yeni nesillere aktarmak için şiiri bir araç olarak kullanmıştır. Aynı zamanda Özbek edebiyatının gelişmesi ve devam etmesi için de büyük bir çaba sarf etmiştir. Kaleme aldığı eseri her ne kadar 20. yüzyılı temsil etmekteyse de içerik ve biçim açısından klasik edebiyatın izlerini hacimli bir şekilde göstermektedir. Şair, şiirlerinde eski ve yeniyi başarılı bir şekilde harmanlamış ve bu mirası gelecek nesillere aktarmıştır.

1890 yılında Andican'da doğan şairimiz Mevlâna Habibiy, öğretmenlik ve çiftçilikle geçimini sağlamıştır. Aldığı medrese eğitimiyle birlikte dili ve edebiyatı iyi derecede öğrenmiştir. Mukimiy, Ataiy, Babür ve Nevaiy gibi büyük şairlerden etkilenmiş ve kaleme aldığı eserlerde bu etkileri açıkça göstermiştir. Onları kendine üstat olarak belirlemiş ve onların izinden hiçbir zaman ayrılmamıştır. Habibiy iki asrı gören ve iki devri yaşayan bir şairdir. Ekim Devrimi'ni yaşadığında henüz 27 yaşındadır. Devrimden önce diğer şairler gibi gözyaşı döken şair, devrimin getirdiği ulu ve bahtlı günleri, nurlu hayatı, yeni hayatın getirdiği güzellikleri, komünizmi inşa eden halkın

kahramanca çalışmasını, dostluk ve kardeşliği, “ak altın”ın mucitleri olan emekçileri, bağ ve bostanların ürüne doydurulması, yeni kurulan HES’leri ve açılan kanalları vs. eserlerinde saha çok yer almaya başlamıştır. O bu şekilde her konuda şiir yazarak aslında kendini ispatlamıştır. Yeni zamanı, şanlı vatan sevgisini, halka saadet veren ulu partiyi yüksek sesle övmüştür ve Sovyet halkının takdirini toplamıştır. Bu sebeple kendisi “Sovyet Şairi” unvanı layık görülmüştür. Habibiy, yeni devir şiirciliğinde kendine has bir çizgi oluşturmuştur. Hayatın her anından konuları işlediği için her kesimden insana hitap etmiştir. Gençleri iyi huy ve temiz ahlaka, çalışkanlık ve dürüstlüğe, alın teri ile çalışmaya, kibirlilikten, hırsızlıktan, bedbahtlıktan, vefasızlık ve yağcılıktan uzak durmaya davet etmiştir. Somut konuların yanında soyut konularda yazdığı şiirleri de oldukça başarılıdır.

Eserin bir diğer özelliği zengin bir temaya sahip olmasıdır. Yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış olan çalışmada odak noktası temalardır. Bu temalar şiire olan bakış açısını da göstermesi açısından önemlidir. Bu çalışmada amaç, *Divan*’da yer alan temalardan hareketle şiirlerdeki anlam çeşitliliğini tespit etmektir. Bir tek sözcükle birden fazla düşüncenin nasıl anlatılabileceğini ifade etmek için sözcüklerin kavram alanlarının bilinmesi gerektiğini ifade ederek söz varlığına dikkat çekilmek istenmiştir. Çalışma nitel bir yapıya sahip olup tek tek şiirler incelenmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda temalara dayalı sınıflandırmalar bağlamdan hareketle yapılarak temalar tek tek açıklanmıştır.

Divan’da Tespit Edilen Bazı Temalar

Divan’da yaklaşık otuz beş tane tema başlığı tespit edilmiştir. Bu makalede yirmi bir tanesi üzerinde durulmuştur. En geniş çerçevede ele alındıkları için sayı düşüktür. Temalarda alt başlıklar halinde daralmaya gidildiğinde daha çok başlık elde edilebilir. Bu temalardan bazıları şunlardır:

1. Askerlik

Bu başlık altında askerlikle ilgili terimler kahramanlık temalı şiirlerde sıklıkla kullanılmıştır. Bağımsızlık için verilen mücadeleler, insanların yaşadıkları, kahramanlık örnekleri şairin ağzından gençlere nasihatler şeklinde verilmiştir. Şair burada hitabet yeteneğini kullanarak gençlerin içindeki mücadele ateşini körüklemeyi amaçlamıştır. Birlik ve bütünlüğün ancak bu şekilde sağlanacağını ifade eden şair, vatan ve bağımsızlık için

gerekirse canlarından vazgeçmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Şiirde *asker, cebhe, ceng, cengciler, cenggah, er, eslehe, komandan, leşker, marşal, oq, peykan, piyade, qılıç, sipah, şehit, şemşir, tiğ, xancer, yay, yerag* gibi sözcükler karşımıza çıkmaktadır. Şair bu sözcükleri bazı dizelerde gerçek anlamlarında kullanırken bazı dizelerde mecaz anlamda kullanarak dizelerdeki anlam bütünlüğünü güçlendirmiştir:

“Vätän säqlâvçi cängâvâr qızıl üskür bolib huşyâr

Turâr tâlmäs biläk, qorqmäs yüräk, çın pâsbân işläb.” beytinde gerçek anlamında kullanarak vatani için canla başla mücadele eden askerlerden bahsetmiştir.

“Cängçilärgü hâr mahâl, hâr cäbhädä yârdäm bering,

Biz häm ermiz, cänggü çarlâb beldägi belbâğımız.” beytinde şair savaşta olan insanlara halkın da yardım etmesi için çağrıda bulunmuştur.

“Sâyâbân bolmaq Vätän üzrâ qomondonlär işi,

Bizdägi mürşäl qomondongä qomondon oxşâmäs.” beytinde mareşal ve kumandanlıktan bahsedilmiştir. Bizde var olan mareşal kumandana başka bir kumandanın asla benzemediğini vurgulamıştır. Mareşallik, SSCB’de Büyük Sovyet Başkanlığı tarafından kumandanlık görevindeki kişilere verilen unvandır.

“Dilimgä lüşkâri ğam yol tâpâlmäs,

Şirin fikring sipâhim, tävbä qıldim.” beytinde gam askeri olarak kullanmıştır ve burada kederi, gamı askere benzetmiştir. Bu durum şairin şiirlerinin ne kadar zengin olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

2. Bitkiler

Bu başlık altında coğrafyaya bağlı olarak yetişen ve tanınan bitki isimleri kullanılmıştır. Hayatı şekillendiren, yaşamın devamlılığını sağlayan ve sosyal hayatta çok önemli olan bazı bitkiler için özellikle gazeller kaleme alınmıştır. Örneğin;

2.1.Çiçekli bitki isimleri: *çeçek, erguvan, gunça, gül, lale, nesrin, nergis, nihâl, reyhan, servi, sünbül, şax,* gibi sözcükler şiirde sıklıkla kullanılmıştır.

“Oynāşib **güllär bilän gül fāslidā gül tergāli**

Lābārānā yüzşālär gül-gül yātib rāftāri şox.” beytinde gülden ve gül mevsiminden bahsedilmiştir. Bir de divandaki şiirlerde *gül gül açılmak* deyimi oldukça sık kullanılmıştır ve “gül gibi açılmak” anlamındadır. Güzel ve iyi olan durumlar için kullanılmıştır. Gül sözcüğü 291 gazelde 123 kez kullanılmıştır. Gül sözcüğü bazen gül, bazen çiçek anlamında kullanılmıştır. Gül kelimesiyle birlikte elbette “bağ, bostan, çemen, gülistan, gülşen, gülzar; gül mevsimi/faslı; diken, açmak, gülmek; renk” kullanılır, tenasüp sanatı oluşturulur. Sevgilinin yüzü ve yanağı ile sıkı bir münasebeti vardır ve sevgili ile gül arasında istiare sanatı sıkça kullanılır. Kırmızılığından dolayı ateş, kendisine benzetilen unsur olarak kullanılır. Bazen de gül, ateş, چراغ, şarap ve la’l olur. Daima tazeliği ve güzel rengi ile çimenin ve baharın vazgeçilmez unsurudur. Baharın diğer adının “gül mevsimi” oluşu da güle verilen önemle ilgilidir. Gül yetiştirmenin zor ve zahmetli olduğunu ve onun adeta nazla beslenip büyümesi şeklinde ele alınır.³ Özbek kültüründe doğada büyüyen kokulu bitkiler, güller vs. genel olarak bu sözcükle karşılanmaktadır.

“*Här türli çeçāklär bilä sep yāzdi biyābān,*

Köksidä qızıl lālāyü rā’nā bezānibdir.” beytinde lale mevsimine işaret olduğu görülmektedir. Lalenin bir bayram havasında kutlanması Özbek kültüründe önemli bir törendir. Ayrıca yine lale sözcüğü şiirde 19 kez kullanılmıştır. Bazen lale, bazen de kırmızı rengi ile ele alınır. Kırmızı rengi ile sevgilinin yanağı ve aşğın gözyaşları laleye benzetilir. Şekil yönünden kadehe benzer ve şarap, kan, la’l, cam, چراغ vs. olabilir. Rengi ve şekli yönüyle hayli benzerlik kurulabilir. Özbek Türkçesinde de bahar aylarında açan sarı ve kırmızı renklerde açan çiçektir. Aynı zamanda kırmızı, kırmızı renkleri de ifade eder. Yine çiçek sözcüğü bitkilerin renkli ve kokulu kısımları için kullanılmıştır.

2.2.Çiçeksiz bitki isimleri: *Ak altın, çigit, dan, dane, deraht, ekin, hâkî, mamıq, mehriğiya, nebat, orman, ot, ösimlik, pahta, sanevber, seberge, sebze, şora, tiken, yağaç, yantag* gibi sözcükler sıklıkla kullanılmıştır. Bu sözcüklerin çoğu hem gerçek hem de mecaz anlamlarda kullanılmıştır. Divan edebiyatındaki kullanım şekillerine burada da rastlamak

³ Pala, İ. (2004). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları. s.s. 171-172.

mümkündür. Eser bu yönüyle diğerlerinden ayrılmaktadır çünkü dönem ve coğrafya itibariyle Divan şiirinin etkisinin bitmesi beklenirken şairin divanı baştan sona Divan edebiyatına ait edebi unsurlarla şekillenmiştir.

“Yerlär yetildi boldi âq âltungä kättä kân

Äyläy közimgä tâzä bu toprâgni totiyä.” beytinde olduğu gibi şair şiirlerinde ak altın tamlamasını pamuk için kullanmaktadır. Pamuk o dönemde ülkenin temel geçim kaynağıdır ve çok değerlidir. Bu yüzden pamuk için çeşitli isimler kullanılmıştır. 291 gazelde mamıq, ak altın ve pahta sözcükleri kullanılmıştır ve her biri pamuğun bir özelliğini ifade etmektedir. Örneğin mamıq “taze, ak pamuk”; pahta genel olarak “pamuk” için kullanılmıştır. Ak altın benzetme yoluyla simgelemektedir çünkü Özbekistan’da refah ve zenginliğin simgesi pamuktur.

“Gülü gülzâru bâğu bostân säyrin gäpirmäsman,

Tâmâşä äyläsäm näsrinü räyhänü sänävbär xat.” beytinde görüldüğü gibi sanevber sevgilinin boyu posu olarak da söylenebilir. Çam fıstığı veya kozalak anlamındadır.

2.3.Genel ifadeler: *bağ, berg (yapraq), bostan, çemen, gülbağ, gülistan, gülşen, gülzar, hırman, lalezar, pahtazar, yapraq* gibi sözcükler kullanım alanlarına göre bu başlık altında sınıflandırılmıştır. Bunlar daha çok doğadaki kullanımlardır. Bağ, bostan, çemen ve hırman benzer kullanımlara sahiptir ve “çimen, yeşillik” gibi anlamlara gelmektedir. Pahtazar “pamuk bahçesi”, lalezar “lale bahçesi vs. anlamlara gelmektedir.

“Äzädä şährü qışlâq, gülzâru bâğu bostân,

Mehnätgä boldi mäşğul hürmätli tâzä ävläd.” beytinde görüldüğü gibi gülistan, gülşen, gülzar ve gülbağ gibi sözcükler “gül bahçesi” anlamına gelmektedir ve bunlar Özbek diline Farsçadan geçmiş sözcüklerdir.

3. Edebiyat

Bu başlık altında gazellerde geçen edebi unsurlara değinilecektir. Örneğin; *kânvert, kâsâ, kinâyä, maqâl, maqâlâ, mäsäl, rämz, risälâ, român, ruqa, işaret, sahne, xat, xitâb,* gibi sözcükler karşımıza çıkmaktadır.

Kullanılan sözcüklerin bazıları Divan edebiyatı ile ortak ürünlerdir, bazıları da Halk edebiyatına aittir. Ayrıca şiirlerde Ali Şir Nevai'ye ait iki esere de gönderme yapılmıştır.

3.1.Divan Edebiyatı Unsurları: Burada *âşîq, bâb, bâzm, câm, cânânnâmâ, devân, âdâbiyât, âş'âr, fâsl, fâsânâ, ğazâl, ğazâlhân, hâmâl burçî, işq, mâzmun, mâst-i âläst, mây, mâyxânâ, minbâr, muhabbetnâme, mutrib, nâmâ, nâzm, nesr, nüktedân, pervane, peymâne, pesâ, pir-i muġân, qasîdâ, saġar, sâki, sihr, sohbət, şerh, şe'r, şiiriyat* gibi sözcüklerden birkaçına değinilecektir.

“*Aruzu bârmâqu românu türli p'esälär birlä,*

Bolib çâr qırrâ hikmât gâvhârin qılding râqam, Sâbir.” beytinde görüldüğü gibi aruz şiirlerde önemi bir yere sahiptir ve Divan şiirinde ahengi sağlayan ana unsurdur. 291 gazelin tamamı aruz ölçüsü ile yazılmıştır. Aruz, hecelerin sayısını değil şeklini esas alır.

“*Kördim Habibiy, dilkâşü sän'âşinâs elim*

Hâr bâzmü toy eşitmäsä bolmäydi tâ nävâ.” beytinde bezmden bahsedilmiştir. Bezm; ziyafet ve toylarda çalgıcılar, aşulacılar ve rakkaslar eşliğinde geçen eğlence gecesidir. Sevgilisi, sakisi, mutribi (çalgıcı), gazelhanı, yâramı ve içkisi, mezesiyle meclis, şairlerin en çok rağbet ettikleri durumlardan biri olmuştur. Saki, elinde büyük kadeh ile ortada döner ve herkese aynı içki kâsesinden şarap ikram eder. Bezmden musiki ve raks da vardır.⁴

3.2.Halk Edebiyatı Unsurları: Burada *âskiyâ, bârmâq, cümlä, dâstân, gâp, küy, küylâvçi, läpär, qoşîq, toy, toyhane, yelle* gibi sözcüklerden birkaçına değinilecektir.

“*Ulâşdi küngä tün gâh âskiyâ gâhi ğazâlxânlik,*

Baġışläb bâzm eligä räng-bäräng zävqu säfâ suhbät.” beytinde görüldüğü gibi askiya Özbek edebiyatında önemli bir üründür. Genellikle eğlence meclislerinde ve sohbetlerde icra edilen, hazırcevaplık üzerine kurulan söz oyunlarıdır. Toy/temaşa, bezm, ziyafet, bayramlarda taraf tarafa söz oyunlarıyla geçer.

⁴ Pala, İ. 2004. s. 71.

"Boldi cânpârvâr qoşıqlar, yällälär el ağzıdâ,

Här sözimni äylädi qımmätbähâ dürdänä söz." Beytinde koşuk sözcüğünden bahsedilmiştir. İslamiyet Öncesi Türk edebiyatında çoğunlukla lirik konuların işlendiği, kopuz eşliğinde söylenen ölçülü ve uyaklı şiirlerdir. İslamiyet'ten sonra yerini "koşma"ya bırakmıştır.

4. Eğitim

Eğitim bir toplumun gelişip ayakta kalabilmesi için en önemli unsurdur. Burada devlete ve gençlere çok büyük görevler düşmektedir. Şair, şiirlerinde eğitime çok fazla vurgu yapmıştır. Genç neslin okuyarak ancak ülkelerini bağımsızlığa kavuşturabileceklerine inanmaktadır. Bütün ümit gençliktedir. Bu yüzden onlara sürekli "okuyun, okullara gidin ve elinizde, kolunuzda kitaplar olsun." öğütleri vermektedir. Fen ve ilim meşalesini ilelebet sürdürmelerini istemiştir. Burada kullanılan bazı sözcükler, *aql, bilim, dârilfünun, dâftâr, dârs, dâstürilämäl, dâvâ, fân, ilm, imtihân, kitâb, määrif, mäktâb, mäktâbdâş, mühr, normä, qâğâz, qalâm, räqam, säfhä, sähifä, tähsil, ürfân* gibidir.

"Häm dämingizdir kitâbu dâftârü qâğâz, qalâm,

Bilmâq istäng keçä-kündüz, bâriçä imkân oqing." beytinde de görüldüğü gibi gençlere arkadaşlarının kâğıt, defter ve kalem olmasını öğütlemektedir.

5. Eşyalar

Özbek toplumu diğer Türk toplumları gibi tarım ve hayvancılıkla hayatlarını sürdürmüştür. Bu başlık, genel olarak tarımda kullanılan aletler ve sosyal hayatta kullanılan eşyalar olmak üzere iki bölümde incelenmiştir.

5.1. Tarımda Kullanılan Aletler: Şiirlerde kullanılan *äküçnik, bâltä, çâpân, çâpıq, ketmân, metin* tarımda kullanılan bazı aletlerdir.

"Tildä yällä, dildä ğayrät, qoldä ketmânü metin,

Kökkä pärçinländi taşlär pärçäsi yulduz misal." beytinde görüldüğü gibi ketman "kazma ve metin "balyoz" anlamlarına gelmektedir. Burada işçilerin kahraman birer kolhoz olduğu vurgulanmaktadır ve onların dillerinde türkü ile başarılı bir şekilde işlerini yaptıkları ifade edilmektedir.

“**Ketmân** ornidä **üküçnik** yumşatib bergäy äziq,

Häydämâq bir sâr Habibiy, lekin ikki sâr çâpiq.” beytinde görülen aküçnik “pulluk, kazayağı” anlamlarında kullanılmıştır.

5.2.Sosyal Hayatta Kullanılan Eşyalar: Şiirlerde kullanılan *äsâ, äsnâm, âinä, baxmäl, belbâğ, beqasäm, câmä, câmä-i zängâr, cävhar, cihâz, cilâ, cul, çänâq, çâk, çärâğ, çevâr, dürdânä, etäk, fäs, fävvarä, giläm, xancer, hurqâ, hicâb, incü, kâfân, kälid, kämänd, kämär, kâstyum, kösâv, közgül, kürrä, lävh, libâs, mänqal, mäş'al, mätâ, minbär, mumiyâ, munçâq, müşk-i xitâ, nâfä, niqâb, nişân, oq, ordän, pârqu, pâyändâz, pâykân, pârdä, pârdâz, pârqu, qâp, qâpu, qâzân, säyâbân, säp, şahi, şahnâz, şim, tâc, tâle, täntä, tärâğ, nâfä-i Tâtâr, täntä, tärâq, täyâğ, tärâzü, tiğ, tumâr, totiyâ, ürgän, xaltä, xancâr, xırgâ, yây, zâncir, ziyânät* sosyal hayatta çeşitli sebeplerle kullanılan bazı eşyalardır. Ayrıca bunların içinde dokumaya ait bazı sözcükler vardır ve *ärqâq, ätläs, bäläs, bânâras, cücünkä, дәstâr, дәstgâh, дәstürxân, ip, ipäk, mâki, mäkik* şeklindedir. Dokuma Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan Türkler aynı zamanda ticareti de sürdürmüştür. Ham maddelerini kendileri üretmiştir ve tekniklerin çok iyi bilinmesi bu işte oldukça başarılı olmalarını sağlamıştır.

“*Qılsä xırgâyi biri, ätläs toqıb gülyâr oqıb,*

Mâki birlä cor etib qılgäy biri şahnâzlär.” beytinde dokuma işi ile ilgili unsurlar ifade edilmiştir. Şehnaz burada bir kumaş türüdür ve maki de kumaşın dokunması sırasında kullanılan bir alettir. Atlas ve hırka da dokumadan elde edilen ürünlerdir.

“*Zülfing ışq ählin dimâğın çağ etär sünbüil käbi,*

Nâfüi tâtâr ilä müşki xitâ dârkâr emäs.” beytinde nafe-i tatar tamlamasıyla “tatar derisi”nden bahsetmektedir. Ayrıca müşk-i hita ise “Çin miski anlamındadır. Ceylan derisinden elde edilen güzel bir koku. “Müşk-i xitâ” tamlaması bir dizede geçmiştir ve Türkistan’da ceylanlarıyla ünlü bir bölgenin adıdır.

“*Säbzä räng, baxmäl libâs içrä köringän paxtälär,*

Tâlpinür boylâb terimçi qızgâ ämmâ bâşqaçâ." beytinde günlük hayatta kullanılan libas yani elbiseden bahsedilmiştir. Bilindiği gibi kıyafetler pamuktan üretilir. Burada da yeşil renkli kadife elbisenin içinde görünen pamukların çalışan kızlar tarafından nasıl büyük bir emekle toplandığına değinilmiştir. Şairin şiirlerinde pamuk toplayanlar genelde kızlardır ve şair, onlar için "terimçi kızlar" tamlamasını kullanmıştır.

6. Gıda

Yaşamın devam ettirilebilmesi için birtakım şeylere ihtiyaç vardır. Bunlar canlıların vazgeçilmez unsurlarıdır. Bu başlık altında canlılar için gerekli olan ve gazellerde kullanılan bazı sözcükler ele alınacaktır. Bunların bir kısmı Divan edebiyatı unsurlarına gönderme yaparken bir kısmı sosyal ve kültürel hayatı temsil etmektedir. İşlenen bu sözcüklerle birlikte bir anlamda Özbek toplumu hakkında bilgi edinmek de mümkündür. Örneğin; *ab, ab-ı hayvan, alma, aş, bal, çay, gülâb, helva, kömeç, meyve, nan, qand, tuz, suv, süt, şehd, şeker, şerbet, şıra, yanğaq* gibi sözcükler şiirlerde karşımıza çıkanlardan bazılarıdır.

"Yâtib râhâtdä tünlär nâz etib nâz yoqudän tursäng,

Yüzingni bosäsigä ertälâb âbu hävâ muhtâc." beytinde aslında şairin anlatmak istediği şudur: Sevgilinin yüzü öylesine güzeldir ve sevgili öylesine nazlıdır ki, yüzünün busesine sabahları su ve hava muhtaçtır. Burada sevgilinin güzelliğinin derecesi bu şekilde ifade edilmiştir.

"Mâvc urib ânhâru dâryâlär tolä âbi hüyât

Tâğu tâşlârdä musâffâ suv bolib kelmâqda qâr." beytinde ab-ı hayat yani ölümsüzlük suyuna vurgu vardır. Nerede olduğu bilinmeyen bir kaynaktan içen kimseye ebedî hayat veren efsanevî su, ab-ı hayat, bengi sudur. İlahî aşk anlamında tasavvufî bir sembol olan ab-ı hayvan, ledün ilminden kaynaklanır. O, mürşid-i kâmilin hayvanî hayat yaşayan insan aklını diriltiren sözleri ve nazarıdır. Şiirlerde, ince ve saf söz olarak kullanıldığı gibi sevgilinin dudağında da ab-ı hayvan özelliği vardır.⁵

"Oylâmâsdin sözlâmâq hâr sözni hikmâtdin uzâq,

Âğzı küysä tâng emâskim, ıssıq içgân çâydin." beytinde görüldüğü

⁵ Pala, İ. 2004. s. 3.

gibi çaya da gazel yazılmıştır. Bu çayın Özbek kültüründe önemli bir yerinin olduğunun işaretidir. Özbek toplumu çayı dirilik suyuna benzetmiştir. Cümle âleme sıhhat vermiş, zoru kolaylaştırmış, dertlere deva olmuş, çini kadeh içinde sunulmuş ve bitkilerin güneşine benzetilmiştir. Bu yüzden siyah ve yeşil çayın yanında çeşitli çaylar da mevcuttur.

“Meni yoqlab yubârmış bir qadrdân âşnâ hâlvâ,

Sürürim haddin âşdı – keldi äynü muddââ hâlvâ.” beytinde görüldüğü gibi helva önemli bir yiyecektir. Genel olarak helva, Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Göçebe bozkır kültürüne ait bir üründür. Doğumlarda, ölümlerde, üç aylarda vs. helva yapılıp ikram edilir. Samanu adı verilen Nevruz aşısı bazı bölgelerde helva şeklinde yapılır ve bu yemek çeşitli adetlerde halka dağıtılır. Özbek kültüründe de ayrı bir öneme sahiptir. Şifa veren bir cennet yemeği olduğuna inanılır. Bu yüzden helva, toplum genelinde kıymetli bir yiyecektir ve şair helva için şiirler yazmıştır. Buradan anlaşılacağı üzere toplumda önemli görülen her şey şiirde kendine yer bulmuştur. Şairin şiirleri aynı zamanda topluma ayna tutar niteliktedir.

7. Hayvanlar

Bu başlık altında hayvan isimleri ele alınmıştır. İnsanlar tarih boyunca hayvanlarla iç içe bir hayat sürdürmüştür. Temel geçim kaynakları tarımın yanında hayvancılıktır. Bunun yanı sıra hayvanlar kültürel hayatta da önemli bir yer tutmuştur. Öyle ki takvime bile isim olmuştur. Ayrıca birçok yıldızın adı yine hayvan isimlerinden oluşmaktadır. Bu bağlamda hayvan sembollerine dikkat çekmek gerekir. Horoz ve tavuk birçok kültürde güneşin doğuşu ile sembolize edilmiştir ve onun ötüşü ile gün doğumu arasında bir ilişki kurulmuştur. İyi ve güzelin habercisidirler. Şiirlerde ayrıca *ilân*, *mârcân*, *pâşşâ*, *tâvuq*, gibi hayvan isimlerinden bahsedilmiştir. Yılan en eski dönemlerden beri önemli bir hayvan olmuştur. Kötü ruh olan Erlik’le ilgili bir semboldür. 12 Hayvanlı Türk Takvimi’nde bir yılın adıdır. Yine tavuk da bu yılın aylarından biridir.

7.1. Kuşlar: *ânqâ, ârgumâq, bülbül, huhu, kâbütar, kâklik, lâçin, mürğ, pârvânâ, polat, quş, şâhbâz, şunqâr, tâvus, zâg, zâğân.* Kuşlar genellikle ruhun bir sembolü olarak görülmüştür. Bu hayvanlar cenneti temsil etmektedir. Kartal, laçin gibi yırtıcı hayvanlar eski dönemlerden beri hükümdarların koruyucu

sembolü olmuştur. İslamiyet'ten sonra kartal yine güç ve egemenliği ifade etmiştir ve birçok armaya işaret olmuştur.

"Uxlâmây hâr keçä gül külküsining şävqı bilân,

Subhining fäyzi yänä bülbüldägi äfgân läziz." beytinde bülbülün figanından bahsedilmektedir. Hoşsesli ve güzel öten bir hayvandır. Divan Edebiyatında bülbül, şakıyışlarıyla ağlayıp inleyen, durmadan sevgilisinin güzelliklerini anlatan ve ona aşk sözleri arz eden bir âşığı temsil etmektedir. Bülbül güle âşık kabul edilir. Seher vaktinde gülü karşısına alarak öter.⁶

"Uçärmän lâçini tezpär bilân teng

Habibiy, baxtiyârim âtäm-ânäm." Beytinde ifade edilen laçın "atmaca, doğan" gibi hızlı uçan bir hayvandır. Burada vatani ve kendi bahtı için hızlı hareket eden birinin laçın ile bir benzetme kurularak hızlı uçtuğu ifade edilmiştir.

"Bâşidä tinmäyin oq yağdırurgä yamğırdek

Polat quş oynätib uçqur hävâ bilân bârämiz." beytinde dikkat çekilmesi gereken bir husus da şudur: "Polat kuş" tamlamasıyla aslında uçaklar kastedilmiştir ve savaş döneminde üstlerinden geçen savaş uçakları bu şekilde ifade edilmiştir.

7.2. Memeli Hayvanlar: *ât, çârvä, fil, ğızâl, it, sãmänd, şer, tây, tevä, quyün.* Geyik en eski şamanik unsurlardan biridir. Bolluk ve bereketin sembolü olan bu hayvan kimi zaman da yol gösterici olmuştur. Eserde kullanılan deve de yine en eski dönemlerden beri önemli olan hayvanlardan biridir. Güç ve kuvvetin sembolü olmuştur. At ve koyun 12 Hayvanlı Türk Takvimi'nde yıl isimlerinden bazılarıdır.

"Şer âyâğidä ezilsin ul pälit itlär bütin

Ât qoyib âlğa bâsâylik şeri dävranlär yüiring." beytinde şer sözcüğü ile "arслан"ı anlatmaktadır. Arslan güç ve kuvvetin bir sembolüdür. Savaş, zafer, iyinin kötüyü yenmesi, kuvvet ve kudreti temsil etmektedir. Bu sebeple savaşın kahraman askerler arslana benzetilmiştir.

⁶ Pala, İ. 2004. s. 77.

“Sözläsäng här kimning öz aqlığä çâğläb sözlärin,

Kütmägäy ât xızmatin heç kimsä yâş bir tâydin.” beytinde at ve taydan bahsedilmektedir. At göçebe bozkır hayatı yaşayan Türkler için çok önemli bir hayvandır. Şamanik kültürde at, şamanın göğe yükselirken bindiği ve onu kurban ettiği hayvandır. Ayrıca günlük hayatta da atın hemen her şeyinden faydalanılmıştır. Beyitte de genç bir taydan atın görevi beklenmez diyerek aslında her şeyin zamanı olduğu vurgulanmıştır.

8. Meslekler

Meslek grupları bize toplumun nasıl şekillendiği hakkında genel bir bilgi vermesi açısından önemlidir. Gazellerde kullanılan bazı meslekler *bâğbân, cällâd, cânbâz, cilâvdâr, çävâr, dehqân, fârrâş, fârzânä, gädä, ğallâkâr, hâfiz, hâkim, incener, işçi, kimyâgâr, kümüş, luqmân, mäâş, naqqâş, nigâhbân, oğrı, pâsbân, pir-i muğân, qalâmkâş, râhbâr, râhnämâ, şâir, tâbib, tokuvçi, urgi, zârgâr* şeklindedir. Çiftçiden terziye, at bakıcısından hafızlığa, hekimlikten mühendisliğe kadar birçok meslek isminin şiirlerde yer bulduğunu söyleyebiliriz.

“*Mehnätdä mahârätli, sädâqatli, bähâdır,*

Ârbâbı hünâr, âlimü dehqânlarimiz bâr.” beytinden yola çıkarak söylenebilir ki çiftçilik şairin dizelerinde çok önemli bir yere sahip olmuştur. Çiftçiler bir toplumu kalkındıracak, o toplum için mücadele edecek en önemli mesleklerden biridir. Çiftçiler dürüst, çalışkan, saygılı ve vatanlarına sadık insanlardır. Bunu her fırsatta şair, şiirlerinde dile getirmiştir. Ayrıca burada kendi hayatına da bir gönderme vardır. Şairimizin kendisi de öğretmen ve aynı zamanda çiftçidir. Eğitim öğretim ve üretimi hep bir arada, iç içe tutmuştur.

“*İşdä ilğâr etgäli här cäbhädä,*

Râhbârü sergäk cilâvdâri köngil.” beytinde rehber ve cilavdara değinilmiştir. Rehberlik Özbek toplumunda önemli bir kavramdır. Yeni dünya düzenine erişmek ancak rehberlerin yol göstericiliğiyle mümkündür. Burada rehber olarak işaret edilen grup aydın ve okumuş kesimdir. Ayrıca cilavdar ise Orta Asya hanlıklarında görevlilerin atlarına bakan ve onları yola çıkaran, yoldan geldiklerinde geri alan hizmetkârdır. Beyitteki anlamdan da anlaşılacağı üzere bir işte gelişmek için yol göstericiler rehberler ve gözü açık cilavdarlardır.

9. Müzik

Bu başlık altında müziğe ait unsurlara yer verilmiştir. Şairin şiirleri öylesine ahenklidir ki birçok sanatçı tarafından bestelenmiştir. Bu da şairin müziğe ve ahenge ne kadar önem verdiğini göstermiştir. Klasik edebiyatın etkisi yine müzikle ilgili sözcüklerde kendini göstermiştir. Şair birçok makam adından hayranlıkla bahsetmiştir. Bu sözcüklerden bazıları *bästakâr, çalğu, hâfiz, xânändä, küy, küyçi, maqâm, musıqı, mutrib, nağmä, nağmägär, pãrdä, raqqäsä, raqs, sãnät, sãnätkâr, sãnätşünâs, sãzändä, xânändä, yällä, zer* gibidir.

9.1. Türk Müziğine Ait Makam isimleri: *Ācām, Çãpãndãz, Fãrãhfãzã, Gülyâr, Irãq, Rãhãt-ãfzã, Nãvã, Şãhnãz, Uşşãq* gibi makam isimlerine yer verilmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere şairin musiki bilgisi oldukça derindir. Her şiirinde bu makamları büyük bir titizlikle işlenmiştir. Şiirlerin bestelendiği de göz önünde bulundurulduğunda makamlarının şiirde geçenlerden bir tanesi olduğu düşünülebilir.

“Sãzingni ålib qolgã mãyin yällä qılurdã

“Gülyâr” tilãk erdi, “Çãpãndãz” qılursãn.” beytinde karşımıza çıkan Çependaz makamı, şaşmakamdaki Büzürk ve Rast makamlarının nesir bölümünün ikinci grup şubelerindeki aşuledir. Çependaz mürekkep daire usulünde icra edilmektedir. Ayrıca halk aşule ve çalğı müziğinde karşılaşılan lirik şeklindeki küylerdir. Günümüzde bu makam artık aktif olarak kullanılmamaktadır. Dutar makamlarındandır ve Harezmi müzik tarihinde karşımıza çıkmaktadır. Özbek küyelerine ait en eski makamlardan biridir.

Şehnaz makamı, Özbek halk klasik şarkılarından ve Klasik Türk müziğinde bir makamdır. Şiirlerde görülen en güzel özelliklerden biri de şehnazın hem makam hem de kumaş adı olarak kullanılmış olmasıdır. “Değerlendirmeler” kısmında bu konuya değinilmiştir.

“Hãr tün fiğãnu nãlãi bülbüil neçük demãng,

Dãstãn oqıb gül ışqıdã qılğãy nãvã lãtif.” beytinde Neva makamından bahsedilmiştir. Neva, Türk musikisinde basit makamlardan biri. Genel olarak lirik, dinî-tasavvufi bir karakter taşır. Aynı zamanda gam ifade edici bir ses anlamı da vardır.

“Keldi bähârü boldi yâqımlı hävâ lâtif,

Bolmäs hävâ buning käbi rähät fizâ lâtif.” Beytinde rahatfeza makamından bahsedilmiştir. Râhât âfzâ, rahat arttıran, rahat veren anlamlarına gelmektedir. Ayrıca “râhât âfzâ/ rähät fâzâ/ rähät fizâ” Türk musikisinde bir beşli makam adıdır ve Türk musikisinin en eski makamlarından biridir.

9.2.Müzik Aletleri: çäng, dâf, dutâr, gıccäk, kâmân, nây, rübâb, sâz, sâtâ, tänbur gibi sözcükler şiirde kullanılmıştır.

“Yüräkning riştäsigä bağlänib pâbästâ här târi,

Qılır mäftun özigä elni bolgändä sâtâ tänbur.” beytinde seta ve tanbur sözcüklerine yer verilmiştir. Seta “üç telli saz, tanbur” anlamlarına gelir.

“Yığıldı bäsäkâru sâzi-dä sâzändä xuşxânlär,

Dutâru, tänburu, dâf, gıccäku nây câ-bäcâ suhbät.” beytinde dutar, tanbur, def, gıccak ve neyden bahsedilmiştir. Gıccak “kemençe” anlamındadır. Ayrıca Orta Asya halkları arasında, özellikle Özbekler tarafından kullanılan geçmişi çok eski bir yaylı çalgı aletidir. Dutar, Orta Asya halkları arasında çoğunlukla kullanılan telli, çertmeli çalgıdır. Çeng, dört kenarlı yassı kutu şeklindeki tel topları olan çift çubuk ile çalınan, ayrıca yan yana koyulmuş iki ince budak veya kamışla çalınan, on iki teli olan bir müzik aleti, peñcedir.

10. Tabiat

Bu başlık altında şiirlerde kullanılan tabiatla ilgili unsurlar incelenmiştir. Gezegenlerden, burç isimlerinden, yıldızlardan bahseden şair astronomiye olan ilgiyi de böylece göstermiş olur. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

10.1. Gökyüzü ile İlgili Kavramlar: âfitâb, âsımân, bulut, burc, çaqın, fäläk, fâzâ, hävâ, hurşid, Hülkär, mâh, mehr, Mirrux, qâr, säyyärä, Süreyya, şäms, tolgän ây, yämğir, yâşirin, yulduz, zülal.

“Qılmä yâşlik, yâşligingni bil ğanimät, közni aç,

Kök säri uç gârçi mirrihü süräyyâdir bilim.” beytinde geçen Mirrih,

"Merih, Mars gezegeni"dir. Yıldız ilmi içinde gezegenler önemli yer tutar. Merih ise nahs-ı asgar yani küçük uğursuzluk olarak kabul edilir. Yıldızların burçlar üzerine etkisinden Mirrih, aşırı derecede ateşli ve kurudur.⁷

"Tört füsîl âbu hävâ âsrârîn âçgänlär qılır,

Säbäyi säyyârü u burci süryädän tama'." beytinde birden fazla kavram bulmak mümkündür. Dört fasıldan kasıt dört mevsimdir. Seba-yı seyyare, Arap astronomisinde kullanılan ve "yedi gezegen" anlamına gelen, yer merkezli evren kuramını karşılayan terimdir. Yer merkezli kurama göre çıplak gözle görülebilen yedi gök cismi Dünya'nın etrafında yörüngeler çizmiştir, yıldızlar ise onların arkasında durmuştur. Bu yedi gezegen sırasıyla Kamer (Ay), Utarit (Merkür), Merih (Mars), Şems (Güneş), Zühre (Venüs), Müşteri (Jüpiter), Zühal (Satürn) şeklindedir. Kuram geçerliliğini yitirmiştir fakat bu isimler hala yaşamaktadır. Eskiden bunların dünyayı ve dünyadakileri etkilediğine inanılmıştır.⁸ Süreyya ise Ülker veya Pervin diye de bilinen kuzey yarım kürede bir yıldız kümesidir. Gerdanlığa benzetilmesinden dolayı "İkd-i Süreyya" şeklinde de kullanılır. Toplam yedi yıldızdan müteşekkildir.

10.2. Yeryüzü İle İlgili Kavramlar: *âb-ı rävân, änhâr, äriq, bâd-ı säbâ, biyâbân, borân, bostân, bozkır, bulâq, cây, çöl, çuqur, dârâ, dâraxt, dâryâ, dengiz, dünyâ, eräm, gâr, giyâh, guyâş, ğubâr, köl, lây, mäysä, näsım, puştâ, qır, sây, suv, ormân, şudgar, tağ, tufân, tuprâq, vâdiy.*

"Yâmğıru qâringni toxtät, şaşmä, bolmä beqarâr,

Bir küni bolğäyki ilmü fân berür sengä qarâr." beytinde yağmur ve kar gibi doğa olaylarından bahsedilmiştir.

"Kelgän şirin sây içrâ oşäl suvni suv demäy,

Dermän, Habibiy, suv käbi cisminggä cân kelür." beytinde say ve sudan bahsedilmiştir. Say, iki nehir arasında kalan vadi demektir.

10.3. Zamansal Döngüler: *Aqşâm, bähâr, fâsl, xazân, keçä, kökläm, kündüz, küz, läyl, nevbähâr, qış, säbâ, sähâr, şâm, şämäl, tâng.*

⁷ Pala, İ. 2004. s. 323.

⁸ Pala, İ. 2004. s. 392.

“Mevälär gülläb, giyâhlär yäşnägän, erdi **bähâr**,

Ey füläk sendän körindi bemahal räsümü şîâr.” beytinde bahar mevsiminde yağan karın zamansızlığından bahsedilmiştir.

“Suvläri misli zilâl, meväläri xuddi bâl,

Ğırqırâb ötgäy şümâl, rähäticân Mirzäçöl.” beytinde şemal sözcüğü kullanılmıştır ve “kıbleden esen hafif rüzgâr” anlamına gelir.

11. Toplum

Topluma ait sayısız unsuru çalışmamızda ele almak mümkündür fakat burada sadece bir kısmı ele alınmıştır. Bunun sebebi eserin çok hacimli olmasıdır. Şiirlerde işlenen en temel toplumsal unsur ailedir. Aile kurmanın ne kadar önemli bir durum olduğunu ve birlik, beraberlik için birbirlerine olan bağlılıkları ifade edilmiştir. Genel anlamda ise vatani oluşturan unsurların en başında

11.1. Kan Bağıyla Oluşan Akrabalık: Aile kavramı içinde ele alınabilecek ifadeler olarak *äkä, ânä, ätä, birädär, cigärbänd, färzänd, xeş u aqräbâ, oğıl, singil, ükä, qarındaş* gibi sözcükler karşımıza çıkmaktadır.

“Pärväriş tâpdim sening qoyningdä **färzänding** edim,

Vâyägä yetküriding, ey qutluğ mäkânim, ässälâm.” beytinde ferzend “çocuk” anlamında kullanılmıştır.

11.2. Sosyal Etkileşimler: Agyâr, âşinâ, äyâl, bänd/bändä, bän-i âdäm, cigär, corä, dämsâz, dost, el, elçi, er, erkäk, evlâd-ı beşer, xânädân, xâtun, insan, kelin, kişi, küyäv, mähmân, millät, nâsl, nikâh, özgä, qavm, qoşni, qurbân, raqıb, refik, toy, ülfät, qız, xâtun, yârân, yâş, yâv.

“Bezälgän häyrät äfzâ sâbitü säyyärälär birlä,

Küyäv birlä kelin şundä bolur çın munisü mähräm.” beytinde evlilikle oluşmuş bir ilişkiden bahsedilmiştir. Nikah iki aileyi birbirine kan bağıyla bağlamış olmasa da verilen sözle bir bağlılık ya da birliktelik oluşturmak için yapılan anlaşmadır. Aile kurmak toplumda yapılan en önemli iştir ve şair, şiirlerinde gençlere bunu öğütlemiştir.

12. Mimari

Bu başlık altında insan gücüyle oluşturulmuş olan yapılardan bahsedilmiştir. *Ámbâr, áşiyân, äyvân, bârgâh, binâ, dâmâ, dâvân, devâr, düqon, fâbrikâ, gümbâz, hävz, kânâl, kâşânâ, köçä, köşk, külbä, mähzân, mäskän, mähxânâ, päncärä, qalä, qasr, şiypan, tâm, tämir yol, väyrânâ, xânâ* bunlardan bazılarıdır. Bu yapıları kullanım alanlarına göre sınıflandırmak mümkündür.

“İntizaringmân közim nuri tökilmäsdän burun,

Rähm etib külbämğä yoqláb läaqal bir bâr bâr.” beytinde kulübeden bahsedilmiştir. “Yaşamın devam ettirilmesi için yapılmış olan küçük ev” anlamına gelmektedir. Şair sevgilisini kulübesinde beklemektedir. Şiirde sıkça kullandığı bu sözcükle aslında gönül zenginliğini ortaya koymaktadır. Sevgili sarayda ya da zenginliği gösteren mekanlarda değil fakir bir gönül kulübesinde beklemektedir. Bu açıdan da ayrı bir öneme sahiptir.

“Däştü sährälärimiz boldi bütin gül bâğlär,

Türli-türli zävädü fübrikä bünyäd etdik.” beytinde Sovyet rejimiyle birlikte savunulan yeni dünya anlayışına bağlı olarak fabrikalar kurulmuş, üretim merkezli bir toplum anlayışı oluşturulmuştur. Refah seviyesi yüksek toplumlara ancak üretimin gelişmesi ile ulaşılabileceği savunulmuştur. Sanayi alanında büyük yatırımlar yapılmıştır.

13. İnsan

Bu başlık altında doğrudan veya dolaylı olarak insanla ilgili durumlara ait sözcükler ifade edilmiştir. Genel olarak insan başlığı altında toplanmasının sebebi, örnek olarak verilen sözcüklerin insanla olan bağlantısıdır. Bunlar *äyâq, bağr, baş, ben, barmâq, biläk, cämâl, cärâhät, cäsäd, cigär, çehrä, çäşm, dâğ, dimâğ, diydä, diydâr, egin, gävdä, hâl, xat, il, kâkil, kiprik, kökräk, köks, köngül, läb, laxtä, märdüm, miccä, micgân, näfäs, nâxun, peşänä, qadd, qamät, qan, qâş, qulâq, ruxsâr, safha-i ârüz, sâqâl, sâç, siynä, tâmir, ter, til, tiş, üstixân, üzâr, xâl, yelkä, yüz, zülf* gibi sözcüklerdir.

“İkki fättân közläri könglim quşin säyd äylädi,

Oyläsä ikki közimning märdümi ikki güvâh.” beytinde göz ve göz bebeğinden bahsedilmiştir.

“*Qolin yelkämğä täşläb, däm-bädäm könglim quşın ävläb,*

Örilgän halqa-halqa kâkilin oynäb, kämänd äylär.” beytinde görüldüğü gibi elini omzuna atmak ifadesi karşımıza çıkmaktadır ve bu şiirde insanların birbirine destek olabileceğini, eğer olurlarsa başarılı olabileceklerini ifade etmektedir.

Kakül, kirpik, ben, hal de aynı zamanda sevgilinin güzelliğini oluşturan unsurlardır. Bunlar eserde gerçek anlamlarında kullanılmakla birlikte çoğunlukla sevgiliye olan hayranlığı ifade etmek için kullanılan sözcüklerdir. Şair sevgilinin güzelliğini anlatabilmek için bu sözcükleri mecazlarla güçlendirerek kullanmıştır. Ben, vücutta meydana gelen noktadır. Edebiyatta genellikle yüzde bulunan benler ve bu benlerin renginin siyahlığı ile küçüklüğünden sık sık bahsedilir. Daha çok yanak, saç, kaş, ayva tüyleri ve dudak ile birlikte bulunur. Hâl (durum, keyfiyet) kelimesiyle cinaslar kurulur. Benin yâra ve dağ olduğu hâller de vardır.⁹

“*Bir körsätib ğamzä bilän diydâr özing,*

Lütfü käräm qılding külib izhâr özing.” beytinde diydar “yüz, çehre” anlamında kullanılmıştır. Sevgilinin güzelliğinin büyük bir bölümünü çehre oluşturur. Çünkü o kaş, göz, dudak, yanak gibi güzellikleri içinde barındırır. Mecazlı bir söyleyiş elde etmek için yine didar yerine *cemal* sözcüğü kullanılmaktadır ve bu da yüzün güzelliğini ifade etmektedir.

14. Beşerî Bilimler

Bu başlık altında şair, bilimin sanatın ya da edebiyatın bir milletin gelişmesinde ne kadar etkili olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Örneğin edebiyatın sanatı dil vasıtasıyla icra ettiğini ifade etmiştir. *Ädäbiyât, bilim, fälsäfä, sän’at* gibi sözcüklerle şiirdeki anlam bütünlüğünü zenginleştirmiştir.

“*İlmü fän ävc äldi göyâ boldi bir dârilfünun,*

Güllägän-ösgän bizning dävranğä dävran oxşämäs.” beytinde görüldüğü gibi fen ilmi bir ülkenin gelişmişliği için çok önemli bir noktadadır. İlim ve fen ancak toplumları muasır medeniyetler seviyesine çıkarabilir. Eserde üniversitenin bu alanlarda gelişirse ancak ülkeyi kalkındırabileceğini ifade etmiştir.

⁹ Pala, İ. 2004. s. 184.

"Açılğan, yaşnâgân gülşändä rängâ-räng âlib ilhâm

Näxuş sün'üt bilän täsvir etibdir Sâbir Abdullâ." beytinde görüldüğü gibi sanat bir ülkenin aydınlanması için çok önemlidir. Sanat birçok şeyi ifade etmede en önemli araçtır.

15. Sıfatlar

Şair, şiirlerinde anlamı kuvvetlendirmek için sıfatlara başvurmuştur. Bu sıfatları kimi zaman gerçek anlamında kimi zamansa mecaz anlamında kullanmıştır. Bu başlık altında sıfatlar anlamlarına göre sınıflandırılmıştır. Eserde çok fazla sıfat olduğu için bunların sadece bir kısmı bu çalışmada ele alınmıştır. Daha ayrıntılı bir bilgi için yüksek lisans bitirme tezi olarak hazırlanmış olan çalışmadan faydalanılabilir. Genel işleyişe bakıldığında olumlu anlamlardaki sıfatların kullanımı daha fazladır. Buna bağlı olarak şairin pozitif düşünceler içinde olduğunu ve halkına da bunları yansıtmaya çalıştığını söylemek mümkündür.

15.1. Olumlu Sıfatlar: *ädälätpeşä, ädibänä, äfşân, äğyâr, ähbâb, âqıl, âlicenap,ârâmicân, âşinâ, âtäxân, âtäşnäfäs, bâhâdır, bâhrämänd, bâhrävâr, bilgä, bilimdân, bülhäväs, cäm, cänâb, cänecân, cänküyâr, cänpârvâr, dädil, dänâ, dängdâr, dävran nâdiri, dävüyüräk, devänä, dilârâm, dilävâr, diläfgâr, dilârâm, dilävâr, dilbänd, dilbâr, dilbästä, dilco, dildâr, dilkäş, dilkuşâ, dilrâbâ, dostpârvâr, dügânä, dürdänä, dürüst, erkin, ezgü, färâvân, fäzilät, fidâkâr, gamgüzâr, gonca, gönülçelen, gözäl, güländâm, gülbädän, gülçehrä, gülgun, gülruxsâr, ğamkäş, ğammâz, ğamzädä, häcätbârâr, häcätmänd, haqıqatpäräst, hämdäm, hämhânä, hämkâr, hämnäfäs, hämnişin, hämpeşä, hämrâh, hämräng, hämrâz, haqıqatpäräst, hâsildâr, häväsqrâr, häyrân, huşhävâ, huşyâr, hoşâvâz, hoşhan, hoşrenk, hünärmänd, hünärpârvâr, ıxtiyâr, işqbâz, ildäm, ilğâr, kättä, keksä, keng, körkäm, kutluğ, lâbâr, lâziz, mädädkâr, mädäniy, mäftun, mağrur, mağruränä, mähfuz, mähiränä, mähkäm, mähmännävâz, mähräm, mähvâş, mäktäbdâş, mämnun, mänzur, maqbul, märd, mäslähätbaxş, mäsrur, mäst, mäşğul, mävzun, maxfiy, mäyin, mäypäräst, mehnätkäş, mehnätsevâr, miriškâr, motäbâr, muattar, muhtâc, musäffä, musaxxar, muvâfiq, muzaffâr, mübtälä, mühäyyä, mükärräm, müläyim, mümkin,*

mümtâz, münâsib, münâvvâr, müntâzir, müstağraq, müstâhkâm, müşâvvâş, müzâyyân, nâvqırân, nâyzâbâz, nâzânin, nigârân, nihân, nüktâdân, oynâk, pâk, pâkizâ, pâlit, pâlvân, pârrân, pâst, peşvâ, pinhân, qadim, qâdir, qâdrdân, qarî, râhâtbaxş, râhâtıcân, râvşân, sâbâbgâr, sâdıq, sâf, sâfdâş, sâfdil, sâğ, sâfdâş, sâhibcâmâl, sâhir, sâlâhâtbaxş, sânâtkâr, sânâtsünâs, sârâfrâz, sârâncâm, sârbälând, sârgârdân, sârtâpâ, sârvinâz, sevikli, sirdaş, süxandân, şâhid, şâhlâ, şâkkârefşân, şâir, şâyda, şifâbaxş, şikâstâ, tâlâbgâr, tâşnâ, tengdâş, tezpâr, tınıq, tiğ, tok, tirik, toğri, uluğ, ustâ, vâfâdâr, vâtânpârvâr, yâgânâ, yâkbârâ, yâkdil, yâktâ, yaxşi, yâyâv, yigit, yoldâş, yupqa, zâfârdâr, zilâl vb. sözcükler şiirlerde kullanılan olumlu sıfatlardan bazılarıdır. Sözcüklerin çokluğu sebebiyle hepsi verilememiştir.

“Özi *zâhmütküşü mehnâtdâ pişgân,*

Dilâvâr, xuşkâlâmü nüktüdânim.” beytinde birden fazla sıfat görevli sözcük kullanıldığı görülmüştür. Dilaver “gönül alıcı, yiğit, cesaretli”; hoşkelam “güzel konuşan, güzel söz söyleyen”; nüktedan ise “ince, güzel, hoş nükteler yapan” anlamlarına gelmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere sıfatlar beyitlere anlam zenginliği katmıştır.

15.2. Olumsuz Sıfatlar: *âciz, âççıq, âç, âqlâsîz, beâyb, beâğyâr, beârmân, beâyb, bebâhâ, bebâhrâ, bebâq, bebaxt, beçârâ, bedâb, bedâb, bedâr, bedârd, befârâsât, begânâ, begumân, beğam, beğarâz, beğubâr, behâd, behuzur, beibâ, beilm, beiştihâh, bekâr, bemağz, bemâhâl, bemâr, bemelâl, bemisl, bemuhabbât, benâvâ, benihâyâ, benuqsân, bepârvâ, bepâyân, beqarâr, berbâd, beriyâ, besâbâb, betütün, bevâfâ, bexabâr, bezâbân, bemisl, biyrân, buzuq, dângâsâ, düşmân, egri, ğâfil, ğamgüzâr, haqır, hârâm, ışyâqmas, kâhil, kâmbağal, kâm, kâsâl, nââşinâ, nâçâr, nâdân, nâhaq, nâmârd, nâmahribân, nâmudâr, nâpisând, nârâcâ, nârâsâ, nârâvâ, nâsâğ, nâsud, nâtâvân, nâtinç, nâtoğri, ölik, qâtil, râzil, sustmân, vâyrân, yâlânğâç, yâlgân, yâlgız, yâtim, yâvuz, yetük, yengil, zâlîm, ziyân, zor vb. sözcükler şiirlerde kullanılan olumsuz anlamlı sıfatların bazılarıdır. Genellikle toplumdaki aksaklıkları ve bireysel olarak kabul edilmeyen kötü davranışları anlatmak amacıyla bu sıfatlara başvurulmuştur.*

"Nâtävân mân, sustmân, kâhilmânü hãm dängüsä,

Yoqdur insânlik mening şa'nimdä xâki todämân." beytinde anlamı güçlendirmek için birden fazla sığata yer verilmiştir. Natevan "zayıf"; sustman "uyuşuk"; kahil "yaşlı" ve dengese "tembel" anlamlarına gelmektedir. Bu sıfatlar olumsuz anlamlarda kullanılmıştır. Şair, hiçbir işe yaramayan, boşa yaşayan bir insanın ağzından gazeli yazarken bu sıfatlardan faydalanmıştır.

16. Soyut İfadeler

Soyutluk her zaman basit ifadeleri sığılıktan kurtarmak başvuru bir yöntemdir. Söyleyişe güzellik katarak şiirsel ifade yaratır ve okuyucunun zihninde daha zarif durumlar oluşturur. Eseri kaleme alırken sıfatların yanında soyut ifadeleri kullanımın çokluğu dildeki zenginliğin bir göstergesidir. Görüldüğü üzere şairimiz zengin bir sözcük dağarcığına sahiptir. Burada, eserde işlenmiş olan soyut ifadelerin sadece bir kısmı örneklendirilmiştir. Örneklenen bazı soyut ifadeler *âcäl, âdâb, âdälât, âdât, âfgân, âh, âhd, âhlâq, âqıbât, âr, âsrâr, âzâdlık, âzâp, bâhrä, baxt, behudä, belâ, bârâkât, bohtân, buxl, câbr, câfâ, cähälât, cäsârât, cürm, çärä, çidäm, däng, dârd, dârmân, dâvrân, dävvarvâr, dâyr, dil, dua, ehtirâm, erk, etiqâd, fâhm, faxr, fâzilet, fälâkât, fârâgat, fârâh, fâth, fâydä, fâyz, fâzl, fikr, firâq, fitne, fursât, fûrquat, gânc, gârâv, gümân, gâflât, gâm, gâv, gâyrät, gâzâb, gûrbât, gûrur, hâcât, hâlâvât, hâmiyât, haqârât, haqıqat, hâsâd, hâsrät, hâväs, hâyâ, hâyât, hâybât, hâyvät, hâyvân, hâzl, hicrân, hikmât, himâyä, himmât, hirs, hiylä, hizmât, huzur, hünär, hüsn, işq, idrâk, ilticâ, iltifât, imân, imkân, imtihan, imtiyâz, insâf, intizâm, intizâr, iqbâl, iqrâr, irädä, islâh, istâk, istiğnâ, işânç, iştibâh, iştiyâq, işvâ, itibâr, itmâm, izzât, kâhiş, kâm, kâmâl, kâräm, kâyf, kâmcilik, kibr, körk, kudret, küç, küfr, külfât, lanät, lâtâfât, lütf, mâcâl, mâcärâ, mädâniyât, mädâr, mädh, mahârät, mâkr, mälâmât, manâ, maqâm, maqsâd, mârhamât, marifât, mäsnäd, mäşaqat, mehnät, mizâc, mocizä, muämmâ, mükâfât, mürüvvât, müşkül, nâcât, nädâmât, nâfäs, nâfrät, nâfs, nâm, nâmus, nâsihât, nâsib, nâyranğ, nâz, ölim, ömr, öpke, päsâd, pâyâm, pâyman, râst, râşk, râvnâq, râz, rızq, sâdqa, sâdâqat, sâfâ, sâfâlât, sâfâr, sävlât, sävâl, sävdä, sıdğ, şâfğat, şân, şäk, şärâf, şevä, şîâr, şifâ, şübhä, şührät, şükür, tâlei, tâdbir, tægâfil, tämännâ, uyqu, ülfât, ümid, vadä, väfâ, väsl, vicdân, xabâr, xayâl, yämâğ, zafer, zävq, ziyânät, zulm, zulmât* şeklindedir.

“*Köngildä âhu cähânsozu yüz ğamu ündüh,*

Dilimdä dârdi firâqu bâşimdä ming sävdâ.” beytinde görüldüğü gibi bu ifadeler düşüncelere daha derin bir anlam katmıştır. Zenginliğin bir başka göstergesi de söyleyişi güzelleştirmek için eş anlamlı sözcüklerin kullanılmış olmasıdır. Gazellerin genelinde bu kullanımın yaygınlığı söz konusudur. Ele alınan bu beyitte de görüldüğü gibi “dil” ve “gönül” sözcükleri aynı yerde kullanılmıştır.

17. Madenler

Bu başlık altında Özbek halkının işleyerek geçimini sağladığı madenlerle ilgili birkaç örnek verilmiştir. Bunlar *âsfält, âltın, cävâhir, cävhâr, dürr, firuzâ, gâz, incü, kân, kimyâ, kömir, madân, märmär, metal, neft, temir, sädâf, şor, totiyâ, yâqut, zâr, zümräd* şeklindedir.

“*Hâr târâf xiyâbânlâr tâpdi gül bilân ziynät,*

Märmäring tınıq, âsfäl’t yolmä-yol pâyändâzing.” beytinde görüldüğü gibi mermer ve asfalt karşımıza çıkmaktadır. Bunların işlenmesi ülkenin refahı için çok önemlidir. Mermerin saf ve berrak olması zenginliğini, yolların asfaltlı olması da gelişmişliğini göstermektedir. Beyitte yol yol uzayan asfaltın bir ayak halısına benzetildiği ifade edilmiştir. Özbekistan coğrafyası yer altı zenginlikleri bakımından oldukça zengindir fakat işlemeye ancak bağımsızlıklarını kazandıktan sonra başlayabilmişlerdir.

“*Kân erdi büyük tâğlärü sährälär, ädirlär,*

Âçildi bu sirlär.

Neftü kömirü gâz, temir, ölkämğä mädädkâr,

Fân ähli xabärdâr.” dörtlüğü Özbekistan coğrafyasının madenle ilgili durumunu açıklaması açısından yeterlidir.

18. Nehir İsimleri

Cäyxun, Säyxun, Nârın, Sir, Şirinsây şiiirlerde geçen nehir isimleridir. Bu nehirler Özbek topraklarına bolluk ve bereket getirmiştir.

“*Hayqırub Nârin äzim däryâ baxıl häybät bilân,*

Täşnälärgä bir qiyâ bâqmây ötärdi bemäläl.” beytinde adı geçen Nârın Nehri, 807 km uzunluğunda olup Seyhun nehrinin sağ kaynak nehridir.

Narın Nehri Kırgızistan'ın en büyük ve en uzun olup batıya Fergana Vadisi üzerinden Özbekistan'a doğru akan suyu bol bir nehirdir.

“Şirinsây üstidâ Fârhâd, qilib tâş qazmâq iş icâd,

Hämâ mehnât bolib bârbâd, yürâkdâ qâldi ârmânlâr.” beytinde adı geçen Şirinsay, Sirderya Nehri üzerinde bulunan bir akarsudur.

19. Sevgiliye Hitap Sözcükleri

Aşk şiirlerinin başkahramanıdır. *Âhu, cânân, canbaz, cânecân, dilbâr, dilbâstâ, dildâr, dilâfgâr, habib, hubâb, huştâr, mahbub, mâşuq, mâftun, mâhliqâ, mehribân, nâzenin, nigâr, sultân, yâr* gibi sözcükler şiirlerde çoğu zaman istiare yoluyla sevgili için kullanılmıştır. Sevgilinin özellikleri içinde acı ve ıstırak veren duygular vardır. Sevgilinin zulmettiği kişiler çoğu zaman zavallı, günahsız olan aşıklardır. Şairimiz şiirlerinde sevgiliyi daima yükseltmiştir. Sevgilinin olduğu her yer cennet olmadığı her yer cehennemdir. Sevgilinin varlığı bütün acıları unutturur.

“Gözâl bir *mehribân mahbubu ma'suqu nigârim bâr*

Ğam ermäs kâhişu ândühü qayğu, ğamgüzârim bâr.” beytinde sevgiliye söylenmiş en güzel söyler bir arada kullanılmıştır. Hepsisi “sevgili, sevilen” anlamına gelmektedir.

“Bu âdâletli şirin dâvrândâ *dildâr oynäsin,*

Hâr tãmângä täşläbân kâkillärin yâr oynäsin.” beytinde karşımıza çıkan dildar sözcüğü “güzel yar, aşık, sevgili, gönle hoş gelen, mihriban” anlamlarınadır.

Ayrıca şiirlerde hem gerçek hem de mecaz anlamda kullanılan ahu, biçimi gelişkin, güzel kara gözlü geyik anlamındadır. Güzel gözlü, güzel kokulu ve ürkek olduğu için sevgiliye benzetilen âhu, edebiyatımızda birçok teşbihe neden olmuştur. Gözlerinin irice gayet siyah oluşu sevgilinin gözünü hatırlatır.¹⁰

20. Sovyet Rejim Unsurları

Bu başlık altında şairin şiirlerinde işlediği Sovyet rejim unsurlarına değinilmiştir. Güçlü bir söyleyişe sahip olan şairimiz aynı zaman Sovyet

¹⁰ Pala, İ. 2004. s. 14.

yönetimini öven, Sovyet yönetiminin ülkeye refah getirdiğini savunan bir düşünceye sahiptir. Yeni dünya anlayışı burada şiirlerinde etkili olan akımlardandır. Bu sebeple şairimiz aynı zamanda “Sovyet Şairi” unvanını almıştır. İşlediği bazı sözcükler *dävlät, hurşid-i Oktyâbr, Gitlär, Kommünizm, komsomol, kolhoz, kızıl âskär, kızıl bâyrağ, kızıl kârvân, kızıl mäydân, qollänmä, Kreml, Lenin, Oktyabr, partiya, Rus, sovhoz, Sovyet, yolbaşçı, yoldaş* şeklindedir.

“*Kolxozü sovхозdä âq üylär, qatâr keng köçälär,*

Yängi şährü yängi qışlâq bâğu bostân güllädi.” beytinde hem kolhoz hem de sovhoz karşımıza çıkmaktadır.

Kolhoz, Sovyet döneminde kurulan kolektif tarım çiftlikleridir. Ekim Devrimi’nden sonra kurulmuştur ve bütünleşmiş bir nitelik taşır. Köylerde yaşayan halk buralarda çalıştırılmaya zorlanmıştır ve kadın erkek demeden en ağır işleri yapmışlardır. Kolhozlar, yetiştirdikleri ürünleri belirli fiyatlar karşılığında devlete satarlar ve planlama teşkilatının belirlediği esaslar çerçevesinde üretim yaparlar.

Sovhoz ise SSCB döneminde, tarım sanayisini gerçekleştiren tarım fabrikaları niteliğindedir. Doğrudan tarımsal üretimin yanı sıra kolhozlara örnek olma işlevi de vardır. Traktör ve makina bakımından tam donanımlı, çok sayıda teknisyen, mühendis, tarım ve hayvancılık uzmanının çalıştığı çiftliklerdir.

Ayrıca şiirlerde kızıl bayrak, kızıl kervan, kızıl meydan, kızıl asker gibi tamlamalar yine Sovyet dönemini işaret eden simgelerdir.

“*Dâvyüräk, mehnätgä pâlvân komsomol derlär seni,*

Çölni qılğây bâğu bostân komsomol derlär seni.” beytinde görüldüğü gibi sadece komsomollar için bir gazel yazılmıştır. Komsomollar, Genç Komünistler Birliği’nin kısaltmasıdır. Tam adı Leninist Genç Komünistler Birliği’dir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nde en etkili politik gençlik örgütüdür. Rus Komünist Gençlik Birliği adıyla 29 Ekim 1918 tarihinde kurulmuştur ve aynı zamanda komsomol, bu partinin her bir üyesine denir.

21. Şahsiyetler

Bu başlık altında 291 gazelde geçen özel isimler ele alınmıştır.

Şairimiz düşünce itibariyle Ali Şir Nevai'yi kendine örnek almış ve onun izinden gitmiştir. Şiirlerinde onun etkilerini görmek mümkündür. Nevai'nin yirminci yüzyıldaki en önemli temsilcilerinden biridir. *Âdâm ile Hâvvâ, Âli Şâr Nâvâiy, Ârifcân Qâsımâv, Bâhrâm, Câmîy, Câmşid, Çolpân, Âbu Âli Sinâ, Ferhâd ile Şirin, Fuzuli, Gafur Gulâm, Gitlâr, Xayyâm, Xusrâv, İskândâr, İliç, Luqmân, Lütfihân Ânâ, Lâylâ ile Mâcnun, Muqımiy, Quddüs, Rüstâm, Sâbir Abdullâ, Hâbibiy, Sâyfî, Tâhir ile Zührâ, Usmân Yusupov* gibi isimler karşımıza çıkmaktadır.

"Ârgümâqlâr oynâting mäydân arâ, iş körsâting.

Hâr biringiz cängdâ bir Bâhrâmu Rüstâm, cängçilâr." beytinde karşımıza Behram ve Rüstem isimleri çıkmaktadır. Eserde en çok dikkat çeken unsurlardan biri de Behram isminin bir gazelde geçmesidir. Efsanevi bir Sasani hükümdarı olan Behram, yedi iklimde (Heft Peyker) yedi ayrı ülkede, yedi ayrı renkte yedi saray yaptırmış, her birinin içine yedi hükümdarın bir kızını alarak içine hatunlarını koymuştur. Haftanın her gününün her bir ayrı gecesinde buhatunlarından biri ile vakit geçirip, yer içer ve eğlenirmiş. Yedi güzel ile aşka ve meşke dalan Behram aynı zamanda yaban eşeği avlamaya da çok meraklı birisidir. Behram bir yaban eşeğinin peşinden bir mağaraya girmiş ve kaybolmuştur. Behram Gur ile ilgili bu hususlar divan şiirimizde malzeme olmuş ve bu öykülere çok sık telmihler yapılmıştır. Behram Gur ile ilgili yazılmış çok sayıda müstakil mesneviler de vardır. Behram şiirlerde ayş, işret, eğlence yedi, iklim, yedi güzel, yedi saray, gor yani yaban eşeği, av şikar, mağara-ı isal, Behram-ı asr, Behram-ı felek kelimeleri ile geçer. Ayrıca gûr kelimesinin mezar anlamına gelmesinden de istifade edilerek bu mazmuna dünyanın geçiciliği, zevk u safânın sona ermesi gibi anlamlar da yüklenmiştir

"Ketdi dostim, bâş âlib säyd etdi säyyâdi äcäl,

Ta'rıxın dedim Habibiy, (cânâcân şâir Ğafur)." beytinde şair Gafur Gulam'ın ölümü üzerine bir tarih düşürme yapmıştır. Gafur Gulam, Sovyet devri Özbek edebiyatının güçlü isimlerindedir. Edip, filozof şair, usta nesir yazarı vasıfları ile Özbek edebiyat hazinesine büyük katkı sağlayan ediplerin başında gelmektedir. Gulam; Firdevsî, Rudekî, Ömer Hayyam, Sadî, Hafız, Fuzulî, Nevai, Babür, Meşreb gibi şairlerin etkisinde kalmıştır. 1966 yılında vefat etmiştir.

Bulgular

Eserde toplumla ilgili her konudan örnekler görmek mümkündür. Bu bakımdan oldukça hacimlidir. İncelenen 291 gazelde çoğunlukla sıfatlar ve soyut kavramlarla ilgili sözcükler kullanılmıştır. Ayrıca bazı gazelerde döneme damgasını vurmuş şairlere atıfta bulunulmuştur. Dönemin siyasi özellikleri de şiirde çok fazla yer bulmamıştır. Tespit edilen bazı sözcüklerle ilgili şunlar söylenebilir:

- Helva, Özbek kültüründe önemli bir yere sahiptir. Habibiy de helvayı gazellerinde işleyerek toplumu bilinçlendirmeyi amaçlamıştır. Orta Asya halklarında helvanın çok uzun bir geçmişi vardır. Helva, göçebe bozkır kültürünün bir ürünüdür. Yapılması pratik ve saklanması kolaydır. Türk kültüründe sıradan bir yemek değildir. Helvanın bir de inanç boyutu vardır. Ölünün ardından helva pişirilir ve halka dağıtılır. Ayrıca özel günlerde, hayır işlerken ve saray mutfağında da helvanın özel bir yeri vardır. Şair, “Helva” adında kaleme aldığı gazelde de helvanın kültürel boyutunu işlemiştir.

- Sovyetler döneminde ideolojik temelli bazı törenler gazelerde sıklıkla işlenmiştir. Bunlardan bazıları Kızıl Toy, Ekim Devrimi, Sovyet Ordusu Günü gibidir. Böyle olsa da Özbekistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra bunların bazıları ortadan kalkmıştır. Fakat yılbaşı, 8 Mart Kadınlar Günü gibi günlerin kutlanmasına devam edilmiştir. Hatta Habibiy, 8 Mart adında kaleme aldığı bir mesnevi ile bunu kalıcılaştırmıştır.

- Nevruz Türk Dünyasında önemli olduğu gibi Özbek kültüründe de önemli bir yere sahiptir. Şair bu konu ile ilgili birçok gazel kaleme almıştır. Nevruz, Orta Asya ve Orta Doğu halklarının eski geleneksel yeni yıl bayramıdır. Bu kutlama geleneği üç bin yıllık bir geçmişe sahiptir. Bu konuda birçok rivayet ve hikâye vardır. Bunlardan biri de baharın birinci günü kabul edilen bugün, doğaya iyiliği ve güzelliği getirmiştir ve kötülüğü kovmuştur. Toprağın canlanması ve ilk yaz ile yeniden diriliş Türk destanlarından Ergenekon’da karşılık bulmuştur. Eserde “Nevbahar, nevroz” sözcükleri bu bayramı karşılamaktadır.

- Eserde “lale” sözcüğü ve bu sözcükten türeyen “laleruh, lalezar” gibi sözcükler oldukça fazla kullanılmıştır. Burada dikkat çekilmesi gereken husus şudur. Özbek kültüründe Lale şenliği düzenlenmektedir ve şiirlerde buna gönderme yapılmıştır. Lale şenliği, Nevruz bayramından sonra nisanın

sonu ve mayısın başlarında laleler açıldığında yapılmaktadır. Bahar şenliklerinin önemli törenlerindedir. Kırlarda ve bayırlarda laleler açtığında halk kırlara ve bahçelere çıkarak kutlamaktadır. Lale şenlikleri çiçek şenlikleri arasında önemli bir yer tutar. Şenliklere katılanlardan bazıları lale bahçelerine bu ortamın manevî huzurunu almak için gitmektedir. Bu şenliğin en temel işlevi ise toplumun bilinçli bir şekilde yorgunluk çıkarması ve tabiat güzelliğinden hoşnut olmalarıdır.

• Pers mitolojisine ait unsurlar yine eserde kendine yer bulmuştur. Behram bunlardan biridir. Arapça ve Farsça kaleme aldığı çok güzel şiirleri vardır. Behram-ı Gur, hayatı, av ve aşk maceraları ile Ali Şir Nevai'nin Seb'a-i Seyyare, Firdevsî'nin Şeyhame, Genceli Nizami'nin Heft Peyker gibi mesnevilerine de konu olmuştur.

Çalışmamızın ana kaynağını oluşturan bu eser söz varlığı açısından oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. 20. yüzyılda kaleme alınmış olan bu eserde, Özbek kültüründen mutfağına, gıdadan eğitime, toplumdaki sevgiliye söylenmiş güzel sözlere, edebî terimlerden ünlü şahsiyetlere kadar birçok konuda şiir kaleme alınmıştır. Temaların belirlenmesi, milletlerin sosyal ve kültürel hayatlarıyla ilgili yorumlarda bulunulması için oldukça önemli bir noktadır.

Eserde bulunan sözcüklere dikkat edildiğinde her iki milletin kültürel unsurlarını karşılaştırarak ortak bir kültür oluşturmak mümkündür. Şair, temaları işlerken sadece Özbek kültürüne bağlı kalmamıştır; aynı zamanda farklı milletlerin kültür ve edebiyatlarından da yararlanmışır. Bu da tematik zenginliğin bir sebebidir.

İncelediğimiz *Divan* adlı eserde bazı sözcüklerin kavram alanı çok geniştir. Tek bir sözcükle aynı dizinin içinde en az iki anlam kastedilerek kullanılmıştır. Bu duruma birkaç örnek vermek gerekirse;

Metinde geçen *şehnaz* sözcüğü hem “Özbeklerde dokunan bir kumaş türü” hem de “Türk müziğinde bir makam” anlamlarına sahiptir.

“Qılsä xırğâyi biri, ätläs toqıb gülyâr oqıb / Mâki birlä cor etib qılğäy biri şâhnâzlär.”

Legkevay sözcüğü “hafif” ve *pabeda* sözcüğü “zafer” anlamına sahipken metinde bir tamlama oluşturarak “insan taşıyan araç” anlamında

kullanılmıştır. Ayrıca pabeda sözcüğü metinde “bir araba markası”nı karşılamaktadır:

“Köp zâmân yürdim yâyâv tâ ävc âlib ilmü fânim / Legkävây
“Pâbedä” boldi emdi izvâşim mening”

Ayak sözcüğü metinde hem “insana ait bir organ” hem de “kadeh” anlamlarında kullanılmıştır.

“Här lähzä mening könglim yâr istärü bâğ istär / Yâr ilgidä bâğ içrä
mäy tolgän äyâğ istär.” (Kadeh anlamında)

“Äyländi tez göyâ uçib, yergä tegib, tegmäy äyâğ / Bilmäm kâbütar
çarx urib qılgändä pârvâz oynädi.” (Ayak anlamında)

Quş sözcüğü “yumurtlayan omurgalılarından, akciğerli, sıcakkanlı, vücudu tüylerle örtülü, gagalı, iki ayaklı, iki kanatlı uçucu hayvanların ortak adı” anlamındadır. Fakat bir dizede *polât quş* kullanımını mevcuttur ve “uçak” anlamında kullanılmıştır.

“Polat quş oynätib uçqur hävâ bilän bärämiz.” (Uçak anlamında)

“Pârvâz ilä kökkä uçsä quşlär.” (Kuş anlamında)

Özbek şairi Mevlâna Habibiy, zengin bir sözcük dağarcığına sahiptir ve Türkçeyi başarılı bir şekilde kullanmıştır. Devân’da Türkçe ve Özbekçe sözcüklerin yanında Arapça, Farsça, Rusça ve İtalyanca gibi dillerden de sözcük örnekleri görmek mümkündür. Bunun yanında zenginliğin bir ifadesi olarak da eş anlamlı sözcüklerin oldukça fazla olduğunu ifade etmek gerekir. Örneğin gönül-dil, er-asker-sipah-leşker, ekmek-nan-kömeç, yemek-aş, sagar-kadeh-ayak-sehba, gülistan-gülbağ-gülşen, telbedivane, sebz-çemen gibi sözcükler bir arada kullanılmıştır.

Sonuç

Bir şiirin nesilden nesle aktarılacak yüz yıllar boyunca yaşaması içerik ve söyleyişin başarısına bağlıdır. Her iki unsur kusursuz bir şekilde bir araya getirildiğinde ortaya ölümsüz eserler çıkmaktadır. Bir şiir ahenk olarak eğer başarılı değilse sözcükler ne kadar titizlikle seçilirse seçilsin, hiçbir zaman kalıcı olamaz. Şairleri şair yapan tek şart budur. Şiirin ahenk unsurlarını başarılı bir şekilde işleyen bir şair her zaman şiirin öncüsü olmuştur.

Mevlâna Habibiy'nin şiirleri devrinde çok okunmuştur. Birçok şiiri bestelenmiştir; sazandeler ve hanendeler tarafından icra edilmiştir. Bunun sebebi işlediği konular ve kendine özgü söyleyiş biçimidir. Başarılı bir şair olduğu için "Sovyet Şairi" olarak ödüllendirilmiştir. Şair bütün ömrünü şiire adanmış ve bu uğurda çalışmalarını sürdürmüştür.

Hazırlanmış olan yüksek lisans tezinde 291 gazel bir bütün halinde incelenmiş olup gazellerdeki söz varlığı tespit edilmiştir. Eser büyük ölçüde Türkçe sözcüklerle söylenmiştir. Derin bir söyleyiş ve zengin bir içeriğe sahiptir. Şiirler büyük bir incelikle işlenmiştir ve Türkçe aruza başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Şair, halk söyleyişlerinden, deyim ve atasözlerinden çokça faydalanmıştır. Kullandığı uyak ve redifler şiirlere açıklık katmıştır. Şair çok fazla temada şiir yazmıştır. Bu durum kendisinin her alanda yetkinliğinin olduğunu göstermektedir. Zengin bir sözcük dağarcığı ve derin bir kültürel yapıyla yaşayan şair, bunları şiirlerine aktararak halkının da bunlardan faydalanmasını istemiştir.

Şiirlerde kullanılan deyimler ve atasözleri, şairin söyleyişine zenginlik katmıştır ve anlatılmak istenenler daha ince bir şekilde verilmiştir. Şair klasik edebiyatın izlerini devam ettirse de yerli bir söyleyiş tarzı geliştirmiştir. Bir kavramı anlatırken başka bir sözcüğün kavram alanından faydalanarak daha derin bağlar oluşturmuştur. Kendinden önce gelen Nevai, Babür, Hüseyin Baykara gibi büyük şairlerin izlerini sürdürmüş ve kendinden sonra gelecek olan şairlere de yol gösterici olmuştur.

Bugüne kadar Mevlâna Habibiy ile hiçbir çalışma yapılmamış olması hem Özbek hem de Türk Dünyası edebiyatı için oldukça büyük bir eksiklikler. Bu çalışma ile Habibiy'nin üslubu ile ilgili temel taşlar tespit edilmiştir. Tez çalışmasında incelenen 291 gazelde toplamda 2983 madde başı sözcük tek tek sınıflandırılmıştır. Temel söz varlığının sınıflandırılması ile şairin sözcük dağarcığının ne kadar zengin olduğu tespit edilmiştir. Gazellerdeki anlam, beyitlerin uğradığı anlam değişmelerine ve aktarmalara göre şekillenmiştir. Sözcüklerin farklı anlamları yorum çeşitliliğini ortaya çıkarmıştır. Temaların zenginleşmesi bu durum sonucunda ortaya çıkmıştır. Sözcüklerin farklı anlamlarının bir arada verilmesi ve bunun başarılı bir şekilde yorumlanması şairin dili kullanma becerisiyle alakalıdır. Sözcüklerin sınırları ancak bağlamdan hareketle şiirin içinde çizilebilmektedir. Bu da ancak temalara hâkim olmakla mümkündür.

Habibiy'nin dil kullanımı, üslup özellikleri, söz varlığını belirleme gibi unsurlar bu çalışmanın temelini oluşturmuştur 20. yüzyıl Özbek edebiyatının en önemli eserlerinden biri sayılan bu *Devân*, söz varlığının hem sayısal hem de anlamsal olarak tespit edilmesi bakımından oldukça zengindir. Bu çalışma ile özelde Türkiye ve Özbek edebiyatlarına genelde ise Türk dünyası edebiyatlarına büyük katkı sağlanacağını düşünülmüştür.

KAYNAKLAR

- AÇIK, F. (2008). *Özbek Edebiyatı*. İstanbul: Alp Yayınları.
- AÇIKGÖZ, H., Azap, S. (1991). *Türk Dünyası Edebiyatları*. İstanbul: TDAV.
- ASHIROV, A. A., Hatunoğlu, N. (2015). Özbekistan'da Mevsimsel Bayramlar ve Özel Günler. *Milli Folklor*, 27(105), 120-130.
- AKSAN, D. (2000). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKSAN, D. (2006). *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*. Ankara: Engin Yayınevi.
- BAYDEMİR, H. (2009). Özbekistan'da İskender, Zülkarneyn, Lokman Hekim ve Hatem Tay İle İlgili Halk Anlatıları. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 41, 109-130.
- DEVELLIOĞLU, F. (2008). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- EFENDİOĞLU, S. (2016). Mevlâna Lutfi'nin "Gül ü Nevruz" Adlı Eseri ve Yazma Nüshaları. *1st International Scientific Researches Congress Humanity and Social Sciences, Madrid*, 576-588.
- ERCİLASUN, A. B. (2008). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- FİTRAT, A. (2016). *Özbek Klasik Müziği ve Tarihi*. (H. Akbaş, Akt.). Ankara: Gece Kitaplığı.
- HAZAR, M. (2004). Özbekistan'da Nevruz Törenleri ve Merasimlerin Özbek Hayatındaki Yeri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*.
- İŞİK, Z. (2018). *Özbek Şairi Habîbîy ve Dîvânı (Metin – Aktarma – Tematik İndeks)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- KARAKAŞ, Ş. (1996). 20. Yüzyıl Türk Dünyası Üzerine Bir Değerlendirme. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2, 279-317.
- MAHMUDOV, N., Naskali, E. G. (1996). Özbek Edebiyatında Edebî Türler. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2, 349-352.
- MARUFOV, M. (1981). *Uzbek Tilinin İzahlı Lugati (1-2)*. Moskova: "Rus Tili" Neşriyatı.

Özbek Şairi Mevlâna Habibiy'nin "Divan" Adlı Eserinde Bulunan Gazeller Üzerine Tematik Bir Değerlendirme

ÖZTUNA, Y. (2000). *Türk Musikisi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

TOLKUN, S. (1998). Özbek Edebiyatında Fuzuli Tesirleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 459-503.

YAMAN, E. (2015). *Çağdaş Özbek Şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.